

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

М.В. Оніщук ■ ТИПОЛОГІЯ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ШВЕЙЦАРСЬКА, ФРАНЦУЗЬКА ТА АМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛІ РЕФЕРЕНДНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Ідеали демократії та верховенства права нині утвердилися як універсальні принципи існування та дієвості сучасного європейського конституціоналізму та отримали свій розвиток у відповідній правотворчій і правозастосовній практиці. У XXI ст. Україна, будучи невід'ємною складовою європейського конституційного простору, також неодноразово успішно складала іспит на зрілість вітчизняного народовладдя. На користь цього свідчать і серйозні успіхи України в розвитку виборчої демократії. Зокрема, йдеться про формування Єдиного реєстру виборців, чергові вибори Президента України в 2010 році, ґрунтовні здобутки в розробці Виборчого кодексу України тощо.

Але, якщо стан реалізації виборчих прав громадян України, в силу розвитку виборчої демократії в Україні, знаходить загалом позитивну оцінку в міжнародній демократичній спільноті, то конституційне право громадян на участь у референдумах залишається нині недостатньо гарантованим у силу різних причин¹. Натомість, саме референдуми зберігають важливе значення для розвитку державності в Україні, утвердження демократії та верховенства права. Так, у новітній історії України рішення всеукраїнського референдуму стало висхідною точкою відліку незалежності нашої держави. Як відомо, 1 грудня 1991 р. відбувся всеукраїнський референдум, на якому переважна більшість громадян України (90,3%)

¹ Оніщук М.В. Референдна демократія як умова реалізації та гарантування конституційного права громадян України на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах // Права людини та механізм їх забезпечення в Україні: матеріали міжвузівської науково-теоретичної конференції "Права людини та механізм їх забезпечення в Україні", 4 грудня 2009, м. Київ. - Ч. 1. - К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. - С. 8 - 11.

проголосували за підтвердження вищої юридичної сили Акта проголошення незалежності України, урочисто прийнятого Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Після проведення всеукраїнського референдуму незалежність України було визнано на міжнародному рівні¹.

У новітній історії України був ще один всеукраїнський референдум, проведений 16 квітня 2000 р. Він передбачав зміни до Конституції України, зокрема, запровадження двопалатного парламенту, зменшення кількісного складу депутатського корпусу, скасування депутатської недоторканості, а також запровадження конституційної референдної демократії. Утім, в силу різних причин, рішення цього всеукраїнського референдуму не були реалізованими.

Наступні спроби ініціювати проведення всеукраїнського референдуму в 2001 - 2009 роках виявилися безуспішними. Не набагато залишається й доля місцевих референдумів в Україні, які продовжують проводитися швидше всупереч, ніж завдяки чинному референдному законодавству. До прикладу, в Києві за всі роки незалежності місцевий референдум був проведений лише один раз у 2008 році і тільки в одному Шевченківському районі столиці².

Очевидно, що однією із причин нереалізованості потенціалу всеукраїнського та місцевих референдумів є застарілість Закону України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми" від 3 липня 1991 року. Нові ж законопроекти до сьогодні не мали успіху в парламенті. Зокрема, 17 листопада ц.р. Верховна Рада України не змогла подолати вето Президента України на Закон України "Про всеукраїнський референдум" (реєстр. № 1374 від 18 січня 2008 року), внесений народним депутатом України О.В. Лавриновичем (згодом, Закон України "Про всеукраїнський референдум", прийнятий Верховною Радою України 5 червня 2009 року). Відповідно, законопроектна робота щодо урегулювання інституту всеукраїнського референдуму започатковується наново. Певні здобутки у цьому напрямку здійснює й Мін'юст, підготувавши до громадського обговорення новий законопроект "Про всеукраїнський референдум", в якому враховані як попередні здобутки, так і прорахунки у законодавчому забезпеченні референдумів.

Разом із тим, згаданий законопроект ставить собі за мету не лише унормування поняття та предмету всеукраїнського референдуму, регу-

¹ Оніщук М. Референдум, який завжди з нами (До 15-ї річниці всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р.) // Голос України. - 2006. - № 229. - С. 3; Погорілко В. Ф., Федоренко В.Л. Референдуми в Україні: історія та сучасність / За ред. академіка НАН України Ю.С. Шемшученка: Монографія. - К.: Ін-т держави і права НАН України, 2000. - С. 5 і ін.

² Місцеві референдуми в Україні: теоретичні та нормопроектні аспекти: Матеріали "круглого столу", 23 липня 2009 р., м. Київ // Передмов. М.В. Оніщука; Автор. кол.: Федоренко В.Л., Ляшко І.В., Базілевич Д.С., Кузнецова Н.О., Чергицька Л.В.; Упоряд.: Пияк С.І., Гарбуз Ю.П., Степанян Г.С. - К.: СПД Москаленко О.М., 2009. - С. 42.

лювання різних видів референдумів, встановлення правового статусу учасників референдного процесу тощо, а й утвердження в Україні конституційно-правового режиму референдної демократії, який би забезпечив ефективне функціонування інституту референдуму в сучасних політико-правових реаліях. При цьому, формування конституційно-правового режиму референдної демократії в Україні буде неповним без аналізу витоків цього виду народовладдя та ідентифікації української референдної демократії серед множини різних типів референдної демократії, котрі нині утвердилися та діють у світі.

Разом із тим, проблема типології референдної демократії є новою для української юридичної науки. Попередні дослідження цієї проблеми, дозволяють стверджувати, що основними критеріями типології референдної демократії є: 1) тип демократії, який утвердився в суспільстві; 2) тип держави в якій отримала свій розвиток референдна демократія; 3) тип правової системи, у якій діє конституційний режим референдної демократії; 4) тип конституціоналізму, який сприяв утвердженню та розвитку референдної демократії; 5) тип правової культури у сфері народовладдя та референдних правовідносин зокрема. Із часом можуть бути виявлені й інші, додаткові критерії¹.

Названі критерії, за умови їх комплексного застосування, утворюють систему критеріїв типології референдної демократії і дозволяють виявити основні моделі досліджуваного конституційно-правового режиму в світі. Адже, теоретико-методологічний вимір того чи іншого типу референдної демократії на практиці трансформується в певну правову модель правотворчої та правозастосовної діяльності в сфері референдної демократії.

Здійсненню типології референдної демократії сприяє й достатній досвід проведення референдумів у світі, який є найбільш об'єктивним виміром дієвості досліджуваного виду народовладдя. Так, американські вчені наводять наступну статистику проведення референдумів у світі із 1793 по 1994 рік: в Швейцарії: всього 414 раз на загальнодержавному рівні (до 1900 року – 57 раз, а в 1971 – 1980 рр. – 87 разів). В інших державах Європи за 200 років референдуми проводилися 149 разів, на Середньому та Близькому Сході – 93 рази, в іншій Азії – 30 разів, на Американському континенті – 49 разів, у державах Океанії – 64 рази. Усього за цей час було проведено 799 загальнонаціональних референдумів. Їх множинністю вирізнялися Італія (43 референдуми), Австралія (44), Франція (22), Ірландія (18), Данія (13), Єгипет (19), Філіппіни (11)². Враховуючи наступні 15 ро-

¹ Оніщук М. В. Конституційні основи референдної демократії в Україні: проблеми теорії та методології // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2009. - № 12. - С. 12.

² Butler D., Ranney A. Referendums. Comparative Study of Practice and theory - Washington, 1994. - P. 5.

ків розвитку референдної демократії та її поширення в пострадянських і постсоціалістичних державах, можна передбачити, що станом на кінець 2009 року кількість цих проведених у світі загальнонаціональних референдумів збільшилася щонайменше в 1,5 рази і сягає біля 1200.

Застосування системи критеріїв типології референдної демократії дозволяє розширити уявлення про багатоманітність її основних типів (моделей). На нашу думку, основними моделями референдної демократії є: "швейцарська модель" (Швейцарія), "французька модель" (Франція, Бельгія, Люксембург, Нідерланди та ін.), "американська модель" (США), "італійська модель" (Італія), "іберійська модель" (Іспанія, Португалія), "британська модель" (Велика Британія), "скандинавська модель" (Данія, Норвегія, Швеція), "балтійська модель" (Естонія, Латвія), "постсоціалістична модель" (Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія), "балканська модель" (Боснія і Герцоговина, Сербія, Хорватія, Чорногорія), "пострадянська модель" (Грузія, Казахстан, Киргизія, Молдова, РФ, Україна та ін.), "латиноамериканська модель" (Болівія, Бразилія, Венесуела, Колумбія, Чилі та ін.), "австралійська модель" (Австралія, Нова Зеландія), "африканська модель" (Бенін, Гана, Джибуті, Єгипет, ПАР і ін.), "азійська модель" (Камбоджа, Південна Корея, Сирія), "ісламська модель" (Іран, Марокко та ін.), та власне новітня модель "референдної демократії ЄС" (Європейський Союз), котра вкотре виявила свій неабиякий потенціал під час ратифікації Лісабонської угоди у державах-учасниках ЄС, яка формалізувала публічно-правовий статус Євросоюзу.

Кожна з названих моделей референдної демократії є унікальною й вимагає свого подальшого дослідження та загальної правової характеристики. Утім, щонайбільшої уваги вимагають ті типи референдної демократії, котрі утвердилися історично першими, справили визначальний вплив на інші типи референдної демократії та мають бути враховані при формуванні української референдної демократії.

Первинним типом референдної демократії є так звана "швейцарська модель", поширена передусім у самій Швейцарії, яку традиційно вважають "батьківщиною референдумів", а також в Австрії та інших державах Європи, які прагнуть і мають потенціал для інсталяції швейцарської доктрини та практики референдної демократії в національні державно-правові системи. Власне, усі держави світу, котрі закріпили у своєму конституційному законодавстві положення про референдуми, прагнули запровадити правовий режим референдної демократії на зразок того, що нині утвердився в Швейцарії.

Разом із тим, ця мета виявилася недосяжною, оскільки навіть схожі за своїм змістом конституційні положення про референдуми у кожній окремо взятій державі світу знаходили різне доктринальне супроводження та різну практику їх реалізації. Жодна інша держава світу до сьогодні

не повторила "референдний феномен" Швейцарії і тому він заслуговує на детальну характеристику.

По-перше, за своєю сутністю, тобто, за походженням, "швейцарська модель" референдної демократія є найбільш давньою й сягає своїми витокami іще до утвердження основ Конфедерації різних давньошвейцарських кантонів, демократичного самоврядування в кантонах, а після падіння влади Габсбургів і "Landsgemeind" – демократичних республік в XV ст. З'явившись за часів утвердження громадівської демократії в швейцарських кантонах і будучи її важливим складовим елементом, референдна демократія стала рушійною силою для еволюційного державотворення Швейцарії, легітимним механізмом внутрішньої мобілізації багатомовного та багатоконфесійного населення цієї федерації задля прийняття найбільш відповідальних рішень у суспільстві та державі.

До того ж, за своєю сутністю "швейцарська модель" референдної демократії є конституційно-правовим режимом, який не лише забезпечує безпосередню правотворчість швейцарців на союзному та кантональних рівнях, а й гармонійно узгоджується з представницькою демократією, зокрема, з парламентською правотворчістю. Адже, як відомо, у Швейцарії безпосередня правотворчість не протиставляється парламентській і на референдуми, починаючи з 1874 року ніколи не виноситься проект закону, а лише прийнятий Парламентом закон. Це дозволяє розглядати референдну демократію як підґрунтя не лише всієї швейцарської демократії, а й як основу державотворення та правотворення цієї федерації.

По-друге, за своїм змістом "швейцарська модель" референдної демократія охоплює широке кола питань, як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Про широке кола питань конституційного, адміністративного, міжнародного, соціально-економічного і навіть повсякденного характеру неодноразово згадувалося всіма дослідниками референдумів і це положення не вимагає додаткових коментарів. Можна лише відзначити той факт, що в Швейцарії проводяться майже всі відомі на сьогодні в світі види референдумів.

Також слід відзначити, що референдуми з самих різноманітних питань проводяться в Швейцарії частіше ніж у всіх разом взятих державах світу. Так, з із кожних 5 референдумів за останні 130 років проводилися саме в Швейцарії. Зокрема, лише з 1848 по 2009 рік у цій державі на союзному рівні було проведено 207 обов'язкових і 164 факультативних референдуми. До того ж, із всіх федеративних держав світу тільки у Швейцарії референдуми проводяться як на союзному, так і на кантональному рівнях однаково регулярно¹. В інших федераціях загальнодержавні ре-

¹ Королева-Борсоди Н.В. Основы конституционного права Швейцарии: Учебно-методическое пособие / Н.В. Королева-Борсоди. – К.: "Юстиниан", 2009. – С. 189 – 190, 200.

ферендуми проводяться у виняткових випадках (конституційний референдум у РФ, 1993 р.), або ж не проводяться зовсім.

Натомість, у Швейцарії винесення того чи іншого питання на референдум, на відміну від багатьох інших держав світу, ніколи не означало його автоматичну легітимізацію. Так, до прикладу, в 1992 році більшість швейцарців проголосувала проти вступу федерації до ЄС. Зазначене свідчить поліфункціональність і одночасно зрілість швейцарської референдної демократії.

По-третє, швейцарська референдна демократія, в силу свого системоутворюючого значення для існування та дієвості народовладдя в цій державі, а також завдяки широкому колу питань, які виносяться на референдуми у Швейцарії, є багатоманітною не лише за своїм змістом, а й за формами і видами проявів однойменного конституційно-правового режиму.

Як відомо, у Швейцарії відбуваються конституційні, законодавчі, адміністративні, міжнародні, соціально-побутові й інші, за винятком інституційних; загальносоюзні та кантональні референдуми; вирішальні та консультативні; обов'язкові та факультативні тощо. Усі ці різновиди референдумів передбачені Главою 2 "Ініціатива і референдум" Частини 4 "Народ і кантони" Союзної Конституції Швейцарської Конфедерації від 18 квітня 1999 року.

На рівні кантонів і комун, за відсутності уніфікованого муніципального законодавства, місцеві референдуми у Швейцарії є ще більш різноманітними. Кожна із конституцій 26 кантонів установлює свої різновиди місцевих референдумів та вимоги щодо їх організації та проведення. До прикладу, перегляд кантональної конституції передбачає збір різної кількості підписів для ініціювання конституційної реформи: 500 – в Обвальдені, 500 для часткового та 1100 для повного перегляду конституції – в Нідвальдені, 1000 – в Шафхаузені, 4000 – Базель-місті, 5000 – в Люцерні, 6000 – в Вале, 8000 – в Сант-Галлене, 10000 – у Женеві, 18000 – в Во і 30000 – в кантоні Берн¹.

При цьому, очевидним убачається й той факт, що для кожного з названих різновидів референдуму властива своя форма і вид референдної демократії, які забезпечують ефективність їх організації та проведення. Таким чином, для референдної демократії у Швейцарії характерною рисою є багатоманітність форм і видів її буття.

По-четверте, для "швейцарської моделі" референдної демократії властивий високий рівень гарантованості відповідного конституційно-правового режиму, що досягається не лише ustalеними традиціями референдної

¹ Королева-Борсоди Н.В. Основы конституционного права Швейцарии: Учебно-методическое пособие / Н.В. Королева-Борсоди. – К.: "Юстиниан", 2009. – С. 202.

демократії та високим рівнем правової культури швейцарців, а й досконалими нормативно-правовими і організаційно-правовими механізмами реалізації та забезпечення цього виду народовладдя. Зокрема, нормативно-правові механізми забезпечення референдної демократії об'єктивуються в Союзній Конституції Швейцарської Конфедерації, конституціях кантонів, Союзному Законі "Про політичні права" від 17 грудня 1976 р., Союзному Законі "Про відносини між Радами" від 23 березня 1962 р., а також в кримінальному та адміністративному законодавстві Швейцарії. Натомість, організаційне забезпечення конституційно-правового режиму референдної демократії в Швейцарії здійснюють фактично всі без винятку суб'єкти конституційних правовідносин, що досягається за рахунок активної участі в референдній демократії громадян цієї держави.

По-п'яте, високий рівень розвитку референдної демократії, а також її ефективність у Швейцарія обумовлюється належним розвитком референдної ідеології та правової культури учасників референдного процесу. Так, розхожую серед дослідників питань референдної демократії стала думка про те, що "референдуми - це спосіб життя швейцарців"¹. Адже, саме референдуми стали не лише звичним, а й найбільш дієвим способом участі швейцарців в управлінні державними справами та вирішенні нагальних питань місцевого життя. Натомість, ігнорування вирішення важливих питань поза межами референдної демократії може сприйматися швейцарцями як неповага до їх конституційних прав і усталених демократичних традицій федерації.

Таким чином, референдна демократія, поряд із такими суспільно значущими цінностями як верховенство права, правова держава, федералізм і інші, стала основоположним принципом конституційного ладу Швейцарії, невід'ємною складовою її національної правової системи. Саме в цьому, як на нашу думку, і полягає феноменологія "швейцарської моделі" референдної демократії.

До визначальних для європейського конституційного простору слід віднести і так звану "французьку модель" референдної демократії (Франція, Бельгія, Люксембург, Нідерланди та ін.), утвердження якої слід пов'язувати, у першу чергу, з реалізацією доктрини "спільної волі" Ж.-Ж. Руссо в контексті становлення класичного європейського конституціоналізму. На відміну від попередньо охарактеризованої "швейцарської моделі", "французька модель" референдної демократії мала чітку доктринальну (ідеологічно-правову) основу, тобто, за своїм походженням стала результатом реалізації ідей природного права та народного суверенітету, обґрунтованих мислителями епохи Відродження та Реформації та втілених у перших європейських конституціях і конституційних актах.

¹ Матвеева Т. Референдумы - образ жизни швейцарцев // Международная жизнь. - 1995. - № 9. - С. 86 - 92.

Змістовне наповнення референдної демократії у Франції традиційно визначалось питаннями легітимізації конституцій, довіри (недовіри) главі держави або подовження терміну його повноважень, а також міжнародно-правовими питаннями. При цьому, на практиці ці питання часто поєднувались і, по-суті, прямо чи опосередковано стосувалися конституційної реформи і підтримки громадянами конституційних ініціатив, а відтак і політики президентів Франції. Саме тому історія референдної демократії в Франції містить етапи, пов'язані з "наполеонівськими", "голлістськими", "шираковськими" та іншими референдумами, проведення яких легітимізувало конституційні реформи, ініційовані главами держави цієї країни. Адже Францію ще називають "Лабораторією конституцій", а французів – "великими споживачами конституцій": за останні 200 років у Франції змінилось 16 конституцій.

Так, за свідченням Ж.-П. Жакке, народ Франції, реалізуючи свою установчу владу, затверджував на референдумах тексти конституцій цієї держави у 1795, 1795 і 1946 роках.¹ Натомість, значно частіше предметом референдумів у Франції ставали зміни до конституцій. До прикладу, на референдумі, який відбувся 28 жовтня 1962 року була схвалена конституційна поправка, яка запровадила вибори президента загальним прямим голосуванням замість голосування колегії виборщиків. На референдумі 28 жовтня 1958 року була затверджена нині чинна Конституція Франції – Конституція П'ятої республіки, або ж "голлістська конституція". У 2000 році французи на референдумі підтримали конституційну ініціативу тодішнього президента Ж. Ширака щодо скорочення терміну повноважень глави держави із 7 до 5 років².

Разом із тим, референдна демократія у Франції, так само як і в Швейцарії, не означала беззаперечного схвалення громадянами будь-якого питання, винесеного на референдум. Більше того, невдалий референдум коштував політичної кар'єри ініціатору його проведення. Так, Ш. де Голль, який прийшов у владу на хвилі успіху конституційного референдуму 1958 року (82,5% – "за"), у 1967 році був змушений подати у відставку після того як французи висловилися на референдумі проти його ініціатив про парламентську та муніципальну реформу та проти політичного курсу тодішнього президента. Тому, "французька модель" референдної демократії передбачає дієвість такого конституційно-правового режиму, який би забезпечував за народом цієї держави роль суверена і справедливого арбітра щодо внутрішньої та зовнішньої політики Франції.

¹ Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: Учебное пособие / Ж.-П. Жакке; пер. с франц. – М.: Юрист, 2002. – С. 110.

² Конституції зарубіжних країн: Навчальний посібник / Автори-упоряд.: В.О. Серьогін, Ю.М. Коломієць, О.В. Марцеляк та ін. / За заг. ред. к. ю. н., доц. В.О. Серьогіна. – Харків: Видавництво "ФІНН", 2009. – С. 42.

Щодо тези про визначення народом Франції основ зовнішньої політики держави, то слід згадати референдум 1961 року, коли французи проголосували за надання Францією незалежності Алжиру. Надалі на референдумах Французи визначалися з низки питань, пов'язаних із членством їх держави у ЄС. Але, і ці питання, опосередковано ставали випробуванням довіри французів до політичної діяльності президентів Франції.

Характерною ознакою французької референдної демократії є її досконале законодавче забезпечення, котре незмінно реформується одночасно з удосконаленням Конституції Франції. Зокрема, останні зміни, внесені до Основного Закону Франції в липні 2008 року Конституційним законом "Про модернізацію інститутів П'ятої республіки" стосувалися 62 поправок, у їх числі й удосконалення положень про конституційні інститути безпосередньої демократії, включно з референдумом. При цьому, однією з важливих організаційно-правових засад стабільності референдної демократії в Франції є положення статті 60-1 Основного Закону, що належне проведення процедур референдуму забезпечується Конституційною Радою Франції.

"Французька модель" референдної демократії, зберігаючи свою унікальність, отримала поширення в багатьох сусідніх із нею державах-учасниках ЄС, зокрема, у Бельгії, Люксембурзі, Нідерландах та ін. Утім, жодній із названих європейських держав політико-правовий режим референдної демократії не відіграє такого впливу на розвиток національного конституціоналізму як у Франції.

Ще одним феноменом трансформації продукту експорту "французької моделі" референдної демократії в колишні французькі колонії в Південній Азії та Африці після II світової війни стали інсталяція багатьох складників французької референдної демократії в новітні азійські та африканські моделі цього виду народовладдя. Референдуми, відіграючи різне функціональне призначення в державно-правових системах країн цих регіонів, зберігають чіткість свого конституційного унормування та спрямованість на конституційну реформу, як основний предмет всенародного голосування.

Третім базовим і найбільш давнім за своїм походженням типом референдної демократії є так звана "американська модель" референдної демократії. Будучи "ровесницею" "французької моделі", вона має відомі паралелі з нею, а також зберігає тісний взаємозв'язок із утвердженням і розвитком конституціоналізму. Але, на відміну від "французької моделі", референдна демократія в США отримала свій розвиток виключно на рівні суб'єктів федерації - в штатах. При цьому, її найважливішим призначенням стало забезпечення належних умов для вирішення жителями штатів найважливіших питань місцевого значення.

Ще однією відмінною від французької референдної демократії рисою "американської моделі" стало її більш пізнє законодавче закріплення.

Якщо перший достовірно відомий конституційний референдум у США відбувся у 1780 році, то конституювання цього інституту з різних причин відбулося в конституції Південної Дакоти та установчих актах Сан-Франциско лише у 1896 році. Зазначене засвідчує, що своїм походженням референдна демократія в США завдячує, у першу чергу, доктрині американського конституціоналізму, що ґрунтується на ідеях і ідеалах безпосередньої демократії, привнесених ще "батьками-засновниками" США, а також позитивній практиці реалізації установчої влади на місцях через референдуми.

Аналіз змісту "американської моделі" референдної демократії дозволяє зробити висновок про її поліфункціональність. Відповідний конституційно-правовий режим забезпечує проведення в штатах США майже всі відомі види референдумів. Але, найбільшою популярністю користуються референдуми, рішення яких стосуються повсякденного життя американців. Це можуть бути і референдуми конституційного змісту (у 23 штатах США на кінець XX ст. на референдумах було розглянуто 539 конституційних поправок¹), і референдуми з питань безпеки життєдіяльності громадян штату. Щодо останньої проблематики, то можна навести наступні приклади: в 2002 р. у м. Аспен (Колорадо) був проведений референдум про збереження в технопарку міста 6 старих трамваїв, в 2003 р. в штаті Арканзас – про запровадження квоти лікєро-горілчаних виробів у неділю. Загалом же, за оцінками експертів, за останні 100 років у США відбулося близько 10000 місцевих референдумів².

Разом із тим, предмет референдуму в США має свої межі, визначені як Поправкою X до Конституції США – "Повноваження, не передані цією Конституцією Сполученим Штатам і не заборонені нею окремим штатам, належать відповідно штатам або народові", що втілює принцип "залишкової компетенції"³, так і чітким розмежуванням функцій і повноважень безпосередньої та представницької демократії на рівні окремо взятих штатів. Так, до прикладу, на початку XIX ст. практика проведення конституційних референдумів у США була припинена рішеннями судів низки штатів, які вважали, що законодавчі органи штатів не мали права делегувати виборчому корпусу свої повноваження в галузі законотворчості⁴. Схожа практика судового розмежування компетенції референдуму

¹ Butler D. Ranney A. Referendums. Comparative Study of Practice and theory - Washington, 1994. - P. 78.

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lamed.livejournal.com/50421.html>

³ Давид Р., Жоффре-Спіннози К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спіннози: [пер. с фр. В.А. Туманова]. - М.: Международные отношения, 1999. - С. 277.

⁴ Федоренко В.Л. Конституційно-правові основи всеукраїнського референдуму: проблеми теорії та практики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право / Владислав Леонідович Федоренко. - К., 1999. - С. 17.

та легіслатур штатів мала місце і з інших питань. Із цього можна зробити висновок, що в процесі свого генезису референдна демократія в США трансформувалася в конституційно-правовий режим, який доповнює представницьку демократію та сприяє консолідації громадян у прийнятті найбільш важливих і соціально відповідальних рішень.

Окремі елементи "американської моделі" референдної демократії були запроваджені й в інших державах Американського континенту, передусім, у таких федеративних державах Латинської Америки як Аргентина, Бразилія, Мексика і ін. Водночас, повної інсталяції американської референдної демократії в цих державах не відбулося. На заваді цьому стали як особливості походження демократії в державах Латинської Америки, так і специфіка державно-політичних і правових систем, для котрих більш характерним став вплив іберійської, аніж англо-американської правової культури. Власне, у державах цього регіону нині утвердилася своя, особлива "латиноамериканська модель" референдної демократії.

Із наведених характеристик швейцарського, французького та американського типів референдної демократії можна зробити наступні висновки: 1) саме ці типи референдної демократії, утвердившись одночасно із західноєвропейським і американським конституціоналізмом мали і продовжують здійснювати визначальний вплив на основні моделі сучасного конституціоналізму; 2) охарактеризовані моделі референдної демократії стали базовими для утвердження й розвитку інших типів референдної демократії, котрі часто виступають модернізованими різновидами швейцарської, французької та американської референдної демократії.

Очевидно, що з трьох вище проаналізованих моделей референдної демократії найбільш близьким для України, в силу наблизеності державно-правових систем і ідей та ідеалів національного конституціоналізму та демократії, є досвід формування "французької моделі" цього виду народовладдя. Безперечно, інсталяція будь-якої, у тому числі й "французької моделі" референдної демократії у вітчизняну конституційну теорію та практику так би мовити у "чистому вигляді" буде неможливою в силу різних причин. Разом із тим, на нашу думку, заслуговують на увагу та врахування в формуванні національної моделі референдної демократії такі її складники, як французька доктрина референдної демократії, заснована на вченні Ж.-Ж. Руссо про народний суверенітет; досвід конституювання референдумів у Франції; позитивна практика проведення референдумів щодо прийняття найбільш важливих рішень у суспільному та державному житті Франції (прийняття конституції та конституційна реформа, ратифікація Маастрихтської угоди та Лісабонського договору тощо).

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2010 р.